

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:
УДК 347.9

Оксана Гнатів,

кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри цивільного
права і процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

Ірина Манвелішвілі,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ, ДІЯМИ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНУ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ АБО СУДУ

Досліджено окремі процесуальні особливості розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Проаналізовано статус держави як сторони в цивільному процесі у цій категорії спорів. Зроблено висновок, що залежно від виду завданої шкоди може застосовуватися позовний та непозовний спосіб вирішення спорів.

Ключові слова: відшкодування шкоди, матеріальна шкода, моральна шкода, позов, цивільний процес, суд, юрисдикція

Гнатив О., Манвелишвили И.

Процессуальные особенности рассмотрения гражданских дел по возмещению вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездействием органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда

Исследовано отдельные процессуальные особенности при рассмотрении гражданских дел по возмещению вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездействием органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда. Проанализировано статус государства как стороны в гражданском процессе в данной категории споров. Сделан вывод, что в зависимости от вида причиненного вреда может применяться исковой и неисковой способ разрешения споров.

Ключевые слова: возмещение вреда, материальный ущерб, моральный вред, иск, гражданский процесс, суд, юрисдикция.

Hnativ O., Manvelishvili I.

Procedural features of consideration of civil cases on compensation of the damage caused by illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operatively-search activity, pre-judicial investigation, prosecutor's office or court

Procedural features of consideration of civil cases on compensation of the damage caused by illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operatively-search activity, pre-judicial investigation, prosecutor's office or court

The Constitution of Ukraine contains provisions that provide for the right of citizens to compensation for damage caused by illegal actions of officials in the exercise of their powers. The article examines some procedural features of civil cases for damages caused by illegal decisions, actions or omissions of the authority carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution or court.

The purpose of the article is to support the peculiarities of civil cases for compensation, illegal decisions, actions or inaction of the authority carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecutor's office or court.

The status of the state as a party in civil proceedings in this category of disputes is analyzed. It is concluded that, depending on the type of damage, a claim and non-claim method of dispute resolution can be used. Moral and material damage is subject to compensation. If the criminal proceedings are closed on the basis of an amnesty law or a pardon act, the right to compensation does not arise.

It is important that the damage is reimbursed to the person in full, regardless of the fault of officials of the bodies carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution and court. It is a guarantee that removes from the person whose rights have already been violated the obligation to prove the guilt or illegality of the actions of the authorities against him.

The damage is compensated at the expense of the state budget of Ukraine.

It should be noted that the exercise of a person's right to compensation for damage caused by illegal decisions, actions or omissions of the body carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution or court depends not only on its normative consolidation, but also on the existence of quality and effective implementation mechanism of this right.

Keywords: reparation, pecuniary damage, non-pecuniary damage, claim, civil proceedings, court, jurisdiction.

Постановка проблеми. Конституція України містить положення, якими передбачає право громадян на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень.

Реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду породжує процесуальні особливості, адже у практиці немає єдино правильного визначення відповідача у цій категорії справ (держава чи конкретний орган), у ЦК не встановлений розмір відшкодування моральної шкоди, тому це питання залишається без належного правового врегулювання. Судова практика демонструє, що є багато прогалин щодо повноважень судів цивільної юрисдикції у вирішенні спорів щодо матеріальної та моральної шкоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти процесуальних особливостей розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, розглядали Н. Ю. Голубєва, М. Р. Мазур, О. О. Грін, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. Водночас ряд питань,

пов'язаних із розглядом справ цієї категорії у межах цивільного судочинства залишаються маловивченими та потребують подальшого наукового дослідження.

Мета статті – з'ясування особливостей розгляду цивільних справ з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб у процесі здійснення ними своїх повноважень [1].

Реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду базується на нормах Конституції України, ЦК та ЦПК України, Закону України від 01 грудня 1994 р. «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» та положенні про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. за № 6/5/3/41.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України, яка регулює питання відшкодування шкоди, що завдана внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, шкода, яка завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, підлягає відшкодуванню державою у повному обсязі незалежно від наявності вини посадових і службових осіб органу, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду [2].

Право на відшкодування шкоди, яке завдане фізичній особі внаслідок незаконних дій органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, які прямо передбачені законом.

У законодавстві України виокремлюються два різні способи реалізації права особи на відшкодування шкоди: непозовний та позовний (залежно від виду завданої шкоди).

Так, варто зауважити, що для відшкодування шкоди майнового характеру передбачається непозовний порядок у межах кримінального провадження шляхом звернення до відповідного органу, який закритим кримінальним провадженням за реабілітативними обставинами або ухвалив виправдувальний вирок. Узагальнивши, можна зробити висновок, що майнову шкоду можуть нараховувати органи досудового розслідування, прокуратура чи суд [4, с. 195].

Відповідно до ст. 12 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» розмір відшкодуваної шкоди, зазначеної в пунктах 1, 3, 4 статті 3 цього Закону, залежно від того, який орган провадив слідчі (розшукові) дії чи розглядав справу, у місячний термін з дня звернення громадянина визначають відповідні органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратура і суд, про що виносять постанову (ухвалу). Якщо кримінальне провадження закрито судом у процесі розгляду кримінальної справи в апеляційному або касаційному порядку, зазначені дії провадить суд, що розглядав справу в першій інстанції [5].

Науковці зазначають, що такий непозовний порядок, що передбачається законом, суперечить положенням Конституції України, а також ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка є гарантом на звернення до суду з будь-якою вимогою щодо своїх цивільних прав та обов'язків.

Проте варто наголосити, що у разі незгоди з прийнятою постановою (ухвалою) про відшкодування шкоди громадянин відповідно до положень цивільного процесуального законодавства може оскаржити постанову до суду, а ухвалу суду – до суду вищої інстанції в апеляційному порядку.

Хочемо зазначити, що Верховний Суд у своїй постанові від 29 травня 2019 р. у справі № 522/1021/16-ц провадження № 14-136цс19 зазначив, що оскільки закон № 266/94-ВР не прописує вимоги щодо процесуальної форми документа, з яким особа має звернутися до суду за захистом свого порушеного права, то таким способом захисту згідно з положеннями статей 15, 16 ЦК України може бути, зокрема, звернення до суду з відповідною позовною заявою.

За правилами загального позовного порядку відповідно до норм цивільного судочинства особа має також право звернутися для компенсації моральної шкоди. Відповідно до ст. 23 ЦК України особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [2].

Позовна заява повинна відповідати вимогам ст. 175 ЦПК України. У позовній заяві про відшкодування шкоди має бути викладений: зміст позовних вимог, іншими словами, має бути зазначено, в чому полягає заподіяна шкода, мають бути викладені обставини, які обґрунтують позовні вимоги, особа має зазначити, якими саме неправомірними діями чи бездіяльністю завдана ця шкода. Особа має також надати документи, якими підтверджує свої позовні вимоги, після чого суд може відкрити провадження у справі або залишити позовну заяву без руху, повернути заяву, про що постановляє відповідну ухвалу.

Аналізуючи підсудність категорії таких справ, варто звернутися до ч. 4 ст. 28 ЦПК. Законодавець передбачає, що в особи, якій завдана шкода незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду є можливість пред'явити позов за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача [2].

Відповідно до п. 13 ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду [3].

Якщо аналізувати, яка саме шкода може відшкодуватися, то Ст. 3 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» конкретизує, що громадянину може відшкодуватися: 1. заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2. майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки за ними, цінні папери та відсотки за ними, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3. штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4. суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги; 5. моральна шкода [5].

Шкода відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету України. Майно, відповідно до чинного законодавства, повертається в натурі, а в разі його відсутності – відшкодовується за рахунок тих підприємств, установ, організацій, яким воно передано безоплатно [5].

Хочемо звернути увагу, що закон також пов'язує виникнення права на компенсацію моральної шкоди внаслідок страждань, заподіяних громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвели до погіршень або позбавлення можливості для реалізації ним своїх звичок та бажань, погіршень у відносинах з людьми, та інших негативних наслідків, які мають моральний характер.

Варто наголосити, що у позовній заяві має бути зазначений розмір відшкодування моральної шкоди в грошовій або іншій матеріальній формі. Хочемо зазначити, що на практиці питання про розмір відшкодування моральної шкоди виникають доволі часто. У ЦК відсутній встановлений розмір відшкодування моральної шкоди, тому це питання залишається без належного правового врегулювання.

У ст. 13 ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» законодавець зазначив мінімальний розмір моральної шкоди з огляду на установлений законодавством розмір заробітної плати на момент розгляду справи судом за кожен місяць перебування під слідством та судом. Цей розмір у є гарантованим мінімумом та не може бути зменшений [5].

Розмір відшкодування моральної шкоди залежить від певних чинників, а саме: від характеру та обсягу страждань (фізичного болю, душевних і психічних страждань тощо), яких зазнав позивач, а також має значення можливість відновлення немайнових втрат, їхня тривалість, тяжкість вимушених змін у його життєвих і суспільних стосунках, ступінь зниження престижу, репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, і сама можливість такого відновлення у необхідному чи повному обсязі.

Особа, якій завдали шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виступатиме позивачем, якщо звернеться до суду з позовною заявою, але в науковій літературі та судовій практиці немає єдиної відповіді, хто буде відповідачем. Це питання є дискусійним.

Аналізуючи ч. 2 ст. 48 ЦПК України можна зробити висновок, що держава як учасник цивільних відносин – належний відповідач у справах про відшкодування шкоди, яка заподіяна органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, адже відповідно до ч. 2 ст. 48 ЦПК України позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава [2].

Ми схильні вважати, що у цій категорії справ держава бере участь у судовому процесі як відповідач через конкретний орган державної влади, як демонструє практика, через орган, дії якого завдали шкоду позивачу. Варто також зауважити, що залученість або незалученість до участі в таких категоріях спорів органу, дії якого завдали позивачу шкоду, не впливає на правильність визначення належного відповідача у справі, оскільки відповідачем є держава, а не певний державний орган.

Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 27 листопада 2019 р. в справі № 242/4741/16-ц (провадження № 14-515цс19) зазначила, що «з урахуванням того, що саме на державу покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності в цивільних правовідносинах, Велика Палата Верховного Суду вважає за необхідне вказати, що належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, є держава як учасник цивільних відносин, як правило, в особі органу, якого відповідач зазначає порушником своїх прав [1].

Варто зазначити, що у своїй практиці Верховний Суд не має єдиного підходу щодо визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою.

Після відкриття провадження у справі суд, який вирішує спір, має з'ясувати законність доводів позивача щодо обґрунтування ним як обставин спричинення, так і розміру моральної шкоди, дослідити та оцінити надані докази, визначити конкретний розмір моральної шкоди, зважаючи на засади верховенства права, вимоги розумності, виваженості та справедливості, а також має заслухати та взяти до уваги законність та аргументованість доводів відповідача.

Відповідно до ст. 263-265 ЦПК України суд постановляє рішення, яке повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим [2].

У науковій літературі законним вважається рішення, яке ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на підставі повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються, доводячи свої вимоги і заперечення, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Під час ухвалення рішення суд вирішує, зокрема, чи були обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються, чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин.

У мотивувальній частині рішення зазначаються фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини, чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких було звернення до суду.

Варто також зазначити, що після винесення рішення сторони мають 30 днів на подання апеляції, адже ЦПК не встановлює обмеження для кола рішень судів першої інстанції, що підлягають апеляційному оскарженню. Таке обмеження законодавець передбачив лише для ухвал, із яких оскарженню підлягають лише прямо передбачені ст. 353 ЦПК України.

Так, відповідно до ст. 352 ЦПК України, учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково [2].

Аналізуючи практику Верховного Суду можна побачити, що є чимало рішень у цій категорії справ, це можна пояснити складністю визначення моральної шкоди та доволі специфічним порядком відшкодування матеріальних прав. Перегляд рішення у суді в касаційному порядку слугує додатковою гарантією законності рішення суду першої або апеляційної інстанції, особливість якого полягає в перевірці дотримання судами, які вирішували спір норм матеріального і процесуального права під час постановлення рішення. Іншими словами основним завданням касаційного суду є контроль за однаковою застосуванням нижчими судами законодавства України.

Касаційний перегляд варто відносити до постапеляційних процесуальних форм перегляду судових рішень, які обумовлені їх оскарженням сторонами, що здійснюється судом касаційної інстанції у встановленому законом порядку.

Висновки. З огляду на вищесказане можна сказати, що реалізація особою права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду залежить не лише від його нормативного закріплення, а й від існування якісного та дієвого механізму реалізації цього права.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. Кодекс від 18.03.2004. Редакція від 01.04.2016.
3. Про судовий збір : Закон від 08.07.2011 № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 14. ст. 87.
4. Мазур М. Р. Реалізація виправданим права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 195–199.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01 грудня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: zakon Ukrainy [The Constitution of Ukraine: the law of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 r. No 254k/96 (1996). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine: Code of March 18, 2004, version of April 1, 2016* [in Ukrainian].
3. Pro sudovyi zbir [About the Court Fee]: Law of July 8, 2011 No. 3674-VI (2020). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 14. 87 [in Ukrainian].
4. Mazur, M. R. (2015). Realizatsiia vypravdanyim prava na vidshkoduvannia shkody u kryminalnomu provadzhenni. [Exercise of the justified right to compensation in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 4 (3), 195–199.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01 грудня 1994 р. [On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operational Investigation Activities, Bodies of Pre-trial Investigation, Prosecutor's Office and Court: Law of Ukraine of December 1, 1994] (1995). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 2 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020.